

XVIII
a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

7

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Giminė. Bendrija. Grupotė

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2021

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2021

© Straipsnių autoriai, 2021

© Lietuvos istorijos institutas, 2021

ISBN 978-609-8314-04-5

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

KLIENTAI. BIČIULIAI. POLITIKAI

Gintautas Sliesoriūnas

Jonušas Antanas Višnioveckis apie motinos, brolio ir savo politinių akcijų motyvus (1700–1707 m.) . . . 18
Janusz Antoni Wiśniowiecki on the Motives of Political Actions by his Mother, Brother and his Own (1700–1707). *Summary* . . . 32

Mindaugas Šapoka, Vilija Gerulaitienė

Lietuvos didžiojo etmono Liudviko Pociėjaus planas pašalinti iš sosto Augustą II 1714 metais: tarp tikrovės ir fikcijos . . . 34
The Plan of Lithuanian Great Hetman Ludwik Pocij to Dethrone Augustus II in 1714: Between Reality and Fiction. *Summary* . . . 53

Андрэй Мацук

Планы магнатских группировок на избирательные кампании в правление Августа III . . . 54
Didikų grupuočių rinkiminių kampanijų planai valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 71

Arnaud Parent

Prancūzų slaptoji misija Abiejų Tautų Respublikoje: barono Antoine'o-Charles'io de Vioménilio vaidmuo Baro konfederacijoje 1771–1772 m. . . . 72
French Secret Mission in the Polish-Lithuanian Commonwealth: the Role of Baron Antoine-Charles de Vioménil in the Bar Confederacy in 1771–1772. *Summary* . . . 96

Вадим Аниперков

«Наш партизан»: личность и служебная карьера Шимона Коссаковского в свете российской дипломатической и военной корреспонденции (1790–1794 гг.) . . . 97
„Mūsų partizanas“: Simono Kosakovskio asmenybė ir karjera 1790–1794 m. Rusijos diplomatinės ir karinės korespondencijos šviesoje. *Santrauka* . . . 156

Dariusz Rolnik

Adam Chmara, ostatni wojewoda miński, i jego relacje z Sapiehami. Klient, przyjaciel, polityk – o genezie sojuszy oraz przyjaźniach politycznych w czasach stanisławowskich uwag kilka . . . 157

Klientas, bičiulis, politikas. Paskutinis Minsko vaivada Adomas Chmara ir jo santykiai su Sapiegomis. Keletas pastabų apie politinių grupuočių ir sąjungų genėžę Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu. *Santrauka* . . . 168

TIKINČIŪJŲ BENDRUOMENĖS

Vytautas Smilgevičius

Raguvos parapijos demografiniai aspektai 1700–1800 metais . . . 170

Demographic Aspects of Raguva Parish in 1700–1800. *Summary* . . . 198

Karolis Tumelis

Pavojingi ryšiai? Nesusituokusių vyrų ir moterų santykiai Lietuvos katalikiškuose bažnytiniuose teismuose XVIII a. . . . 199

Dangerous Liaisons? Informal Relations between Unmarried Persons and their Treatment in the Eighteenth Century Lithuanian Catholic Ecclesiastical Courts. *Summary* . . . 223

Ugnė Jonaitytė

Nesantuokinių vaikų motinos Vilniaus dekanate XVIII a.: socialinis statusas ir geografinė kilmė . . . 225

Mothers of Illegitimate Children in the Eighteenth Century Vilnius Deanery: Social Status and Geographical Origin. *Summary* . . . 245

Jan Bulak

Stan parafii diecezji żmudzkiej w świetle raportu do Justickolegium

z 1798 roku . . . 246

Žemaitijos vyskupijos parapijų būklė 1798 metų raporto

Justickolegijai šviesoje. *Santrauka* . . . 263

SOCIALINIAI RYŠIAI. ŠALTINIAI IR TYRIMAI

Janina Kamińska

Wspólnota profesorów Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego

1781–1794 . . . 266

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiosios mokyklos profesorių bendrija

1781–1794 metais. *Santrauka* . . . 278

Ewa Kula

Źródła do badań nad zbiorowością nauczycieli Komisji Edukacji Narodowej w zbiorach rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego . . . 279

Šaltiniai Tautinės edukacinės komisijos mokytojų bendruomenei tirti Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių fonduose. *Santrauka* . . . 292

Robertas Jurgaitis

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės egzulantų integracijos problemos XVIII a.: Smolensko vaivadijos atvejis . . . 293

Problems of Integration of Exiles in the Eighteenth-Century Grand Duchy of Lithuania: the Case of Smolensk Voivodeship. *Summary* . . . 310

Rugilė Pangonytė

Juozapato Mykolo Karpio karjeros pradžia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos aplinkoje . . . 312

The Beginning of Juozapas Mykolas Karpis' Career in the Circle of Karolis Stanislovas Radvila, the Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* . . . 327

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Andrzej Stroynowski. Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej. *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 330

Asmenvardžių rodyklė . . . 338

Vietafordžių rodyklė . . . 353

ŹRÓDŁA DO BADAŃ NAD ZBIOROWOŚCIĄ NAUCZYCIELI KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W ZBIORACH RĘKOPISÓW BIBLIOTEKI UNIwersYTETU WILEŃSKIEGO

EWA KULA

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Adnotacja. Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego zajmuje najważniejsze miejsce wśród archiwów i bibliotek wileńskich, posiadających zbiory rękopiśmienne dotyczące Wileńskiego Okręgu Naukowego. Wspomniane zbiory są ważnym źródłem dla kwerend naukowych. Okręg Wileński obejmował w latach 1803–1832 osiem guberni: wileńską, grodzieńską, mińską, witebską, mohylewską, podolską, wołyńską i kijowską. Uważna analiza dokumentów zgromadzonych w zespole F.2: Senasis Vilniaus universitetas. Vilniaus švietimo apygardos globėjo kanceliarija (Adomo Čartoriskio kuratoriumas) (*Archiwum Kuratorii Wileńskiej x. Adama Czartoryskiego*, zawierającym tzw. Depozyt Czartoryskich (f. 2 DC) oraz Kuratorię Czartoryskich (f. 2 KC)), pozwala prześledzić losy nauczycieli zatrudnionych w czasach Komisji Edukacji Narodowej, którzy uczyli nadal w szkołach utworzonego w 1803 roku Wileńskiego Okręgu Naukowego. Najbardziej przydatne do wspomnianych badań są trzy grupy dokumentów. Najwięcej informacji biograficznych zawierają tzw. opisy służbowe, odzwierciedlające przebieg pracy nauczycieli, następnie zawierające nieco mniej informacji o nauczycielach protokoły wizytacyjne szkół Wileńskiego Okręgu Naukowego, oraz dokumenty zgromadzone w Depozycie Czartoryskich pod nazwą „Teki Polińskiego”. W większości przypadków źródła te umożliwiły uzupełnienie danych biograficznych dotyczących nauczycieli, takich jak przebieg zatrudnienia, wykształcenie, pochodzenie, stan rodzinny czy daty urodzenia i śmierci.

Słowa kluczowe: Komisja Edukacji Narodowej, Wileński Okręg Naukowy, nauczyciele, źródła rękopiśmienne.

Wśród archiwów i bibliotek wileńskich, posiadających w swoich zbiorach dokumenty przydatne do szeroko rozumianych badań z zakresu biografistyki, zwłaszcza w odniesieniu do Wileńskiego Okręgu Naukowego, poczesne miejsce zajmuje Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego. Jej początki związane są z utworzeniem w 1578 roku jezuickiej Akademii. Po likwidacji zakonu jezuitów w 1773 roku część zbiorów trafiła do archiwum jezuickiego w Krakowie. W latach 1803–1824, kiedy kuratorem Wileńskiego Okręgu Naukowego był ks. Adam Czartoryski, dokumenty z jego kancelarii, dotyczące Uniwersytetu Wileńskiego, znalazły się w Bibliotece im. Czartoryskich w Krakowie. Na skutek likwidacji Uniwersytetu

i biblioteki w 1832 roku, znaczna część zbiorów wywieziona została do Kijowa, Charkowa i Petersburga. Z pozostałych w Wilnie materiałów rząd rosyjski utworzył po upadku powstania styczniowego Bibliotekę Publiczną.

Jej zbiory rękopiśmienne są ważnym źródłem dla kwerend naukowych, koncentrujących się na Wileńskim Okręgu Naukowym. Okręg ten obejmował w latach 1803–1832 osiem guberni: wileńską, grodzieńską, mińską, witebską, mohylewską, podolską, wołyńską i kijowską.

Zbiory te nabierają szczególnego znaczenia wobec strat, jakie poniosła Polska podczas II wojny światowej, kiedy całkowitemu zniszczeniu uległo archiwum Komisji Edukacji Narodowej w Warszawie. Zniszczone też zostały warszawskie biblioteki prywatne, w których były materiały do dziejów Komisji Edukacji Narodowej. Ocalały jedynie zbiory krakowskie, które zostały uszczuplone w ostatnim roku II Rzeczypospolitej, kiedy oddano w depozyt do Wilna materiały „kuratorii wileńskiej”.

Po drugim i trzecim rozbiórce na terenach przyłączonych do Rosji starano się przede wszystkim zachować dotychczasowy stan sieci szkolnej i, korzystając ze względnie liberalnej wówczas polityki rosyjskiej, kontynuować nauczanie według wzorów Komisji Edukacji Narodowej. Mimo to zaraz po upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów liczba szkół w Wielkim Księstwie Litewskim i na ziemiach koronnych prawobrzeżnej Ukrainy zmniejszyła się z 50 do 33 na obszarach II i III zaboru oraz 15 na obszarach I zaboru. Już jednak w 1797 roku liczba ta powróciła do stanu sprzed II i III zaboru, a na początku XIX wieku wzrosła do 76.

W 1802 roku powołano do życia Ministerstwo Oświecenia Publicznego, Kształcenia Młodzieży i Szerzenia Wiedzy. Reforma, obejmująca wszystkie stopnie nauczania, dotyczyła całego Cesarstwa Rosyjskiego i oparta była na doświadczeniach Komisji Edukacji Narodowej. Oznaczało to między innymi przyznanie dużych uprawnień uniwersytetom, kierującym podległymi sobie szkołami. Utworzono Wileński Okręg Naukowy, obejmujący obszary wschodnie dawnej Rzeczypospolitej, w skład których wchodziło, jak już wspomniano, osiem guberni, z tym, że na teren guberni mohylewskiej i witebskiej nie dotarły wpływy Komisji Edukacji Narodowej, ponieważ znalazły się pod panowaniem rosyjskim w wyniku I zaboru¹. Ponadto w skład tego okręgu weszły tereny, należące w

1 Podstawą realizacji polityki szkolnej caratu były zarządzenia Katarzyny II z 12 marca 1764 r., 14 grudnia 1772 r. oraz przepisy ustawy z 5 sierpnia 1786 r. Ostatnia z wymienionych regulacji, opracowana przez Teodora Jankowića de Miriewo, wzorowana była na rozwiązaniach austriackich. Zob.: Kamilla Mrozowska, Uniwersytet Wileński i jego szkoły w latach 1795–1803, in: *Studia z dziejów Uniwersytetu Wileńskiego 1579–1979, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DLIV, Prace Historyczne*, z. 64, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1979, p. 63–100; Meilė Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmoje pusėje*, Kaunas: Šviesa, 1970; Eadem, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius: Mokslas, 1985.

czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów do ówczesnego wydziału wołyńskiego i ukraińskiego, których szkoły nadzorowane były przez Szkołę Główną Koronną. Działalność tych szkół podporządkowana więc została formalnie, od 1803 roku, Cesarskiemu Uniwersytetowi Wileńskiemu. Nowoutworzony Wydział, z kuratorem ks. Adamem Jerzym Czartoryskim na czele, podlegał Uniwersytetowi Wileńskiemu, sprawującemu opiekę nad szkołami niższymi².

Brak wykwalifikowanej rosyjskiej kadry był głównym powodem, dla którego zarówno w okresie po III zaborze, jak i w pierwszych latach funkcjonowania Wileńskiego Okręgu Naukowego za szkolnictwo na tym obszarze odpowiadali Polacy, a w szkołach, przede wszystkim średnich, pozostawieni byli niemal w całości (za wyjątkiem szkół bazylikańskich) nauczyciele uczący w czasach Komisji Edukacji Narodowej³. Mimo malejącej w miarę upływu lat liczby tych nauczycieli, przyczynili się oni do utrzymania w niektórych szkołach dawnego programu kształcenia, zachowując tym samym tradycje dawnych szkół Komisji. Nie oznaczało to, że ich obecność gwarantowała wysoki poziom wiedzy i umiejętności pedagogicznych, mimo iż kształcili się w szkołach głównych, litewskiej i koronnej. W szkołach średnich Wileńskiego Okręgu Naukowego przeważali nauczyciele wywodzący się ze zgromadzeń zakonnych, w miarę upływu czasu byli jednak stopniowo zastępowani przez nauczycieli świeckich.

Przechowywane w dziale rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego źródła, szczególnie w odniesieniu do lat 1803–1832, na podstawie których można odtworzyć bądź uzupełnić dane biograficzne nauczycieli, uczących w szkołach średnich Wileńskiego Okręgu Naukowego, zgromadzone zostały w zespole f. 2: *Senasis Vilniaus universitetas. Vilniaus švietimo apygardos globėjo kanceliarija (Adomo Čartoriskio kuratoriumas) / Archiwum Kuratorii Wileńskiej x. Adama Czartoryskiego*, zawierającym tzw. Depozyt Czartoryskich (f. 2, Nr. DC) oraz Kuratorię Czartoryskich (f. 2, Nr. KC). W ramach zbioru Kuratoria Czartoryskich najwięcej interesujących nas danych znaleźć można w tzw. opisach służbowych profesorów i urzędników Wydziału. Właśnie te opisy, sporządzane według jednolitego szablonu, zawierają najwięcej ciekawych szczegółów biograficznych nauczycieli. Uważna analiza tych dokumentów, odzwierciedlających między innymi przebieg pracy, pozwala prześledzić losy nauczycieli zatrudnionych w czasach Komisji Edukacji Narodowej, którzy uczyli nadal w szkołach Wileńskiego Okręgu. Wspomniane

2 Janina Kamińska, *Universitas Vilniensis 1793–1803. Od Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012, p. 108–109.

3 Kamilla Mrozowska, *Uniwersytet Wileński i jego szkoły*, p. 83; Wśród innych powodów Leszek Zasztowt wymienił pilną potrzebę organizacji okręgów naukowych w Rosji oraz chęć zjednania Polaków do panowania Romanowych i do koalicji antynapoleońskiej. Leszek Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 1997, p. 46, 54.

opisy służbowe zawierają rubryki, w które wpisywano imię i nazwisko nauczyciela, stanowisko zajmowane w szkole, wiek, pochodzenie społeczne, posiadany majątek. Kolejna rubryka zawierała dane odnoszące się do wykształcenia nauczyciela oraz przebiegu jego zatrudnienia, często z uwzględnieniem dat dziennych. Następne rubryki zawierały dane dotyczące przerw w zatrudnieniu oraz urlopów, a także stanu rodzinnego.

Opisy te zarejestrowano w katalogu rękopisów pod sygnaturami KC 128 – KC 149. Niektóre posyty zawierają oprócz personaliów nauczycieli, także dane kadry profesorskiej i urzędników uniwersyteckich. Dokumenty te sporządzone zostały w języku polskim i rosyjskim. Pod kątem danych personalnych nauczycieli szkół średnich Wileńskiego Okręgu Naukowego zostały przeanalizowane posyty o następujących sygnaturach:

- KC 128 R – Opisy służbowe różne z lat 1805–1817;
- KC 129 – Opisy służbowe z r. 1809;
- KC 130 – Opisy służbowe z r. 1810;
- KC 132 – Opisy służbowe urzędników szkolnych z lat 1816–1817;
- KC 134 – Opisy urzędników szkolnych z lat 1816–1819;
- KC 135 – Opisy służbowe Uniwersyteckie z lat 1816, 1818, 1821;
- KC 136 – Opisy służbowe z r. 1817;
- KC 137 – Opisy służbowe urzędników szkolnych z lat 1818, 1819;
- KC 139 – Opisy służbowe uniwersyteckie i szkolne z lat 1819–1825;
- KC 140 – Opisy służbowe urzędników szkolnych z lat 1821–1822;
- KC 142 – Opisy służbowe ze szkół przysłane, r. 1822;
- KC 149 – Opisy służbowe szkolne z lat 1809–1834.

Pominięte zostały sygnatury, zawierające wyłącznie opisy służbowe profesorów i urzędników uniwersyteckich. Nie analizowano również opisów dotyczących okresu po 1824 roku, gdyż nie pojawiały się już wówczas nazwiska nauczycieli, zatrudnionych w czasach Komisji Edukacji Narodowej. Warto dodać, że znaczną pomocą w odnalezieniu nazwisk nauczycieli szkół średnich Wileńskiego Okręgu Naukowego jest drukowany inwentarz Jacka Lipskiego pt. *Archiwum Kuratorii Wileńskiej x. Ad. Czartoryskiego*⁴. Na egzemplarzu udostępnianym w pracowni naukowej Działu Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, przy dawnych sygnaturach pracownicy Biblioteki nanieśli aktualne numery akt, np. sygnatura 280 w inwentarzu J. Lipskiego, to dzisiejsza KC 136. Pod poszczególnymi sygnaturami J. Lipski wymieniał imiona i nazwiska nauczycieli, których opisy służbowe znajdują się w poszytach archiwalnych, zamieszczając przy nazwiskach także informację o miejscu zatrudnienia.

Jak już wspomniano, zawarte w wymienionych wyżej dokumentach dane, dotyczące nauczycieli, stanowią znakomity materiał do biografii zbiorowej tej

4 Jacek Lipski, *Archiwum Kuratorii Wileńskiej x. Ad. Czartoryskiego. Materiały do Dziejów Szkołnictwa Polskiego*, seria 3, nr 2, Kraków: Nakładem M. Arcta w Warszawie, 1926.

grupy zawodowej w czasach funkcjonowania Wileńskiego Okręgu Naukowego. Są też źródłem, pozwalającym uzupełnić wiedzę o nauczycielach uczących w szkołach wojewódzkich, powiatowych, wydziałowych i podwydziałowych, działających w czasach Komisji Edukacji Narodowej.

W związku z minioną niedawno 240. rocznicą utworzenia Komisji Edukacji Narodowej wśród prac, powstałych w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki⁵, realizowanego pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Kaliny Bartnickiej, opublikowano serię pt. *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje* (Nr 11HI2031481), a także *Słownik biograficzny*⁶. W kilkunastu biogramach, w których aktywność zawodową nauczycieli doprowadzono do ostatniego roku działalności Komisji Edukacji Narodowej, zapisano, iż dalsze losy nauczyciela nie są znane lub też, że brak jest danych na ten temat. Dotyczy to między innymi biogramu księdza Jana Łapinkiewicza, profesora I klasy w szkole podwydziałowej w Nieświeżu, o którym wiadomo było jedynie, że uczył tam w latach 1789–1792 oraz, że przygotowywał młodszych uczniów do komunii świętej⁷. Danych szczegółowych o tym nauczycielu dostarczają *Opisy służbowe* z lat 1805–1817, z których wynika, że ks. Łapinkiewicz był synem Andrzeja i pochodził ze szlachty. Kształcił się w szkole podwydziałowej białostockiej i po jej ukończeniu przez dwa lata był nauczycielem w publicznej szkole parafialnej, którą wówczas wizytowali prałat Franciszek Ksawery Michał Bohusz i proboszcz Dywiński, na co przedłożył świadectwo ze szkoły białostockiej w 1782 roku. Ukończył następnie kurs nauk w diecezjalnym seminarium duchownym oraz w Uniwersytecie Wileńskim, i w 1787 roku został nauczycielem w szkole w Nieświeżu. Po 7 latach, po śmierci Adama Szaniawskiego, był przez 4 lata prorektorem w tej szkole. Otrzymał stopień doktora filozofii. Po likwidacji szkoły nieświeckiej przeniesiony został 29 sierpnia 1790 roku do gimnazjum w Mińsku na nauczyciela historii, geografii i nauk moralnych. Zgodnie z nowymi etatami dla szkół, w 1792 roku Uniwersytet Wileński wybrał go na pełniącego obowiązki dyrektora w tym gimnazjum⁸.

Możliwe również do uzupełnienia są losy zawodowe nauczyciela języka niemieckiego w szkole podwydziałowej w Mińsku, Jana Federa⁹. Z *Opisów służ-*

5 Rezultatem wspomnianego grantu jest 14 tomów monografii dotyczących szkół Komisji Edukacji Narodowej, w tym obydwu uniwersytetów, tj. Szkoły Głównej Koronnej i Szkoły Głównej Litewskiej, bibliografia, wybór tekstów źródłowych oraz słownik biograficzny.

6 *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.

7 Irena Szybiak, Łapinkiewicz Jan, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 377.

8 *Opisy służbowe* różne z lat 1805–1817, Vilnius universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (dalej – VUB RS), f. 2, Nr. KC 128, l. 172–173; *Opisy* z 1810, *Ibid.*, Nr. KC 130, l. 280–281.

9 Irena Szybiak, Feder [Freder, Ferder, Fedor] Jan, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 191.

bowych, gdzie figuruje jako Jan Fider, wynika, że urodził się w 1760 roku jako syn Jakuba w rodzinie szlacheckiej w Prusach zachodnich, a nauki pobierał w szkole jezuickiej w Reszlu, po czym przyjechał do Wilna, gdzie został mianowany przez prorektora Uniwersytetu Wileńskiego 1 września 1787 roku nauczycielem języka niemieckiego w szkole mińskiej, skąd po 14 latach, w 1801 roku przeniesiono go do Słucka, a w 1809 roku do Grodna¹⁰.

Wspomniany *Słownik biograficzny* zawiera informację o tym, że ks. Marcin Kochański uczył języka niemieckiego w szkole wydziałowej w Krożach w latach 1785–1794¹¹. I tu także można uzupełnić dane ks. M. Kochańskiego na podstawie *Opisów służbowych*. Zawierają one informację, że ten nauczyciel urodził się w 1763 roku w rodzinie szlacheckiej, był synem Józefa. Kształcił się w szkole mitawskiej, a następnie ponad dwa lata w Akademii Berlińskiej. Uczył następnie w Krożach, a w roku 1797 przeniesiony został do Wilna. Był żonaty i miał syna Wiktora¹².

Na podstawie *Opisów* wiadomo też, jakie były losy po roku 1791 Tomasza Życkiego, profesora klasy IV w szkole podwydziałowej w Wilnie¹³. Otóż od 20 kwietnia 1791 roku był on adiunktem Katedry Matematyki Wyższej, przy czym powierzono mu również wykładanie matematyki elementarnej w Uniwersytecie Wileńskim. W grudniu 1803 roku został mianowany dyrektorem szkół guberni wileńskiej. Następnie od listopada 1807 roku wykładał jako profesor ekstrordynaryjny, a od czerwca 1808 roku jako profesor ordynaryjny Uniwersytetu Wileńskiego¹⁴.

Wśród *Opisów* zachowały się między innymi dane z 1809 roku, dotyczące nauczyciela szkoły w Winnicy, Sebastiana Porębińskiego. Był on synem Wojciecha, po studiach w Uniwersytecie Krakowskim 1 września 1781 roku otrzymał stopień doktora filozofii. Obowiązki nauczycielskie podjął 1 września 1782 roku. Był żonaty, miał synów: Ferdynanda ur. w 1794 roku i Mateusza ur. w 1805 roku oraz córkę Annę, ur. w 1801 roku¹⁵. Powyższych danych nie zawiera biogram S. Porębińskiego, znajdujący się w *Słowniku biograficznym*¹⁶. Wydaje się, iż wiadomość o wykształceniu S. Porębińskiego ma szczególne znaczenie dla badaczy szkół Komisji Edukacji Narodowej, gdyż nauczyciel ten od 1782 roku był prefektem w Rawie, a od 1787 roku uczył w szkole wydziałowej w Winnicy.

10 Opisy służbowe różne z lat 1805–1817, VUB RS, f. 2, Nr. KC 128, l. 218; Opisy służbowe z r. 1809, *Ibid.*, Nr. KC 129, l. 158–159; Opisy, *Ibid.*, Nr. KC 130, l. 220–221.

11 Stefania Walasek, Kochański Marcin, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 308.

12 Opisy służbowe różne z lat 1805–1817, VUB RS, f. 2, Nr. KC 128, l. 296–297; Opisy służbowe z r. 1809, *Ibid.*, Nr. KC 129, l. 120–121.

13 Irena Szybiak, Życki Tomasz (1763 – po 1817), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 736.

14 Opisy służbowe z r. 1809, VUB RS, Nr. KC 129, l. 28–29.

15 Opisy służbowe z r. 1809, VUB RS, f. 2, Nr. KC 129, l. 202–203.

16 Jan Wnęk, Porębiński Sebastian (? – po 1805), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 517–518.

W podobny sposób, na podstawie *Opisów służbowych*, można uzupełnić biogramy przynajmniej ośmiu nauczycieli, zamieszczone we wspomnianym *Słowniku biograficznym*.

Nie wszystkie jednak dane zamieszczone we wspomnianych źródłach są prawdziwe. O tym, że zapisy w *Opisach służbowych* powinny być uważnie analizowane i w miarę możliwości poddawane weryfikacji poprzez badanie innych jeszcze źródeł, świadczy między innymi formularz dotyczący przebiegu pracy zawodowej, podany prawdopodobnie przez samego nauczyciela wymowy w szkole wydziałowej w Winnicy, Michała Świneckiego¹⁷. Z *Opisów* z 1809 roku wynika, że studia na Uniwersytecie Krakowskim ukończył on ze stopniem doktora filozofii i 1 września 1786 roku został mianowany nauczycielem literatury w szkole pińczowskiej. Jednak, jak zapisano w biogramie zamieszczonym we wspomnianym *Słowniku* na podstawie akt Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, w trakcie studiów został on uznany za niezdolnego do stanu akademickiego. Dwukrotnie też nie dopuszczono go do submisji. Kolejna nieścisłość, jaka znalazła się w *Opisach*, to stwierdzenie, że 1 września 1799 roku został wybrany rektorem szkoły w Winnicy. Tymczasem z korespondencji Hugona Kołłątaja z Tadeuszem Czackim wynika, że M. Świnecki był rektorem samowzańczym, a ponieważ nie nadawał się na to stanowisko, został z niego usunięty przez Czackiego w 1804 roku i przeniesiony do szkoły pińskiej, co odnotowano w *Słowniku*¹⁸. Jako że nie wszystkie fakty związane z przebiegiem edukacji i pracy zawodowej, podawane przez nauczycieli do *Opisów służbowych*, były przez nich dokumentowane, powinny być w miarę możliwości weryfikowane.

Drugą grupą dokumentów, w których można znaleźć, dużo skromniejsze, dane dotyczące nauczycieli szkół średnich, uczących jeszcze w czasach Komisji Edukacji Narodowej, są kopie raportów wizytatorów szkół poszczególnych guberni Wileńskiego Okręgu Naukowego, jakie wysyłane były do Uniwersytetu Wileńskiego. Są to raporty sporządzane w latach 1803–1812 przez wizytatorów szkół guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej: Tadeusza Czackiego, zgromadzone pod numerami sygnatur KC 523 – KC 534, hr. Filipa Platera, zebrane pod numerami sygnatur KC 535 – KC 536, Michała Maciejowskiego, zapisane pod sygnaturami KC 538 – KC 540, KC 542 i KC 549, Jana Nepomucena Wyleżyńskiego pod sygnaturą KC 541 oraz Kazimierza Moniuszki pod sygnaturami KC 543 – KC 548.

Tadeusz Czacki w swoich raportach zamieszczał wykazy uczących w poszczególnych szkołach nauczycieli, a także krótkie noty, zawierające informacje o wieku nauczyciela, stanie cywilnym, wykształceniu i przebiegu pracy nauczycielskiej. W każdej nocie wpisywał swoją ocenę przydatności nauczyciela do pracy. Dla przy-

17 Opis służbowy z r. 1809, VUB RS, f. 2, Nr. KC 129, p. 224–225.

18 Adam Massalski, Świnecki Michał (1758–?), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 648.

kladu o wspomnianym wyżej Sebastianie Porębińskim, od 1801 roku prefekcie i nauczycielu wymowy w szkole w Kamieńcu Podolskim, zanotował: „Z obiektów, których uczy, nie umiał się wytłumaczyć”, a o innym nauczycielu, wykładającym matematykę w tej szkole, Bazylim Jarockim, zapisał: „Autorzy z matematyki mało są mu znani. Nie zna historii matematyki”¹⁹. Należy dodać, że kwestia nauczania przez S. Porębińskiego w szkole w Kamieńcu Podolskim nie znalazła odzwierciedlenia w biogramie zamieszczonym w *Słowniku biograficznym*²⁰. Ponadto na podstawie raportu T. Czackiego można ustalić, że S. Porębiński urodził się w 1756 roku, bowiem w raporcie sporządzonym w 1804 roku odnotowano wiek tego nauczyciela – 48 lat²¹.

W swoich raportach T. Czacki odnotowywał także wnioski o awanse lub przyznanie emerytury nauczycielom wysłużonym. 14 sierpnia 1805 roku zapisał, że wystąpił do Uniwersytetu Wileńskiego z wnioskiem o przyznanie ks. Janowi Ułłowiczowi, przełożonemu szkoły ołyckiej, wakującej kanonii łuckiej. Podkreślił przy tym zdatność i rozsądek proponowanego przez siebie kandydata²². Propozycja T. Czackiego została zaakceptowana, bowiem ks. J. Ułłowicz był zarówno kanonikiem kapituły kolegiackiej w Ołyce, jak też kanonikiem kapituły katedralnej w Łucku²³.

Wizytujący szkoły Filip Plater wymieniał nazwiska nauczycieli oraz przedmioty, których uczyli. Nie zamieszczał w raportach danych osobowych, ani informacji o przebiegu zatrudnienia. Jego uwagi dotyczyły sposobu nauczania oraz używanych przez nauczycieli podręczników. O nauczycielu wymowy Józefie Korzeniowskim ze szkoły żytomierskiej zanotował: „W kl. III J. Korzeniowski uczy z gramatyki Kopczyńskiego z tłumaczeniem wypisów na te klasy przepisanych, naukę moralną z Popławskiego, historię z x. Skrzetuskiego. Dla drugoletnich prawo natury ze Stroynowskiego, ciąg dalszy gramatyki Kopczyńskiego, wymowę z Golańskiego oraz Piramowicza, historia grecka ze Skrzetuskiego”²⁴.

Raport Jakuba Myszковского z 1807 roku zawiera opis wizytowanych szkół, informację o ilości klas i nauczanych przedmiotach, a także o uczniach z podziałem na ich wyznanie. Jeśli chodzi o nauczycieli, J. Myszkowski zamieszczał w raportach tylko ich nazwiska oraz nazwy wykładanych przedmiotów²⁵. Mimo

19 Wizyta szkół guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej, rok 1804, przez tajnego konsyliarza Czackiego, VUB RS, f. 2, Nr. KC 526, p. 2.

20 Zob.: Jan Wnęk, Porębiński Sebastian (? – po 1805), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 517–518.

21 Wizyta szkół guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej, rok 1804, przez tajnego konsyliarza Czackiego, VUB RS, f. 2, Nr. KC 526, p. 2.

22 Raporta wizytatora szkół guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej tajnego konsyliarza T. Czackiego, 1805 r., VUB RS, f. 2, Nr. KC 527, l. 57.

23 Maria Dębowska, *Diecezja łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin: Wydawnictwo Episteme, 2014, p. 164.

24 Plater Filip, hr., *Wizyta szkół guberni wołyńskiej i podolskiej*, r. 1814, VUB RS, f. 2, Nr. KC 535, l. 9.

25 Wizyta szkół guberni podolskiej 1807 roku przez dyrektora szkół tej guberni Jakuba Myszковского, VUB RS, f. 2, Nr. KC 530.

tak skromnych danych dotyczących grona nauczającego, źródło to jest pomocne do przesłedenia chociażby zatrudnienia poszczególnych osób w szkołach. Wspomniany wyżej Sebastian Porębiński w raporcie sporządzonym przez T. Czackiego w 1804 roku otrzymał niepochlebną opinię jako nauczyciel wymowy. Analizując raport J. Myszkowskiego z 1807 roku spotykamy nazwisko tego nauczyciela w szkole w Winnicy, gdzie uczył klasę II²⁶. Niewątpliwie więc zamieszczona w raporcie przez T. Czackiego ocena pracy S. Porębińskiego, wpłynęła na decyzję o przeniesieniu go z Kamieńca Podolskiego do Winnicy, gdzie ten nauczyciel już wcześniej pracował przez 14 lat w latach 1787–1801.

Trzecią grupą dokumentów, zawierających przydatne informacje dotyczące nauczycieli są znajdujące się Depozycie Czartoryskich (f. 2, Nr. DC) zbiory Michała Pełki-Polińskiego²⁷. M. Pełka-Poliński (1783–1848) był wychowankiem Uniwersytetu Wileńskiego i tam też, po powrocie z zagranicznej podróży naukowej, w latach 1819–1832 wykładał matematykę wyższą stosowaną oraz geometrię analityczną. Przy tym był członkiem wielu towarzystw naukowych, wizytatorem szkolnym, dziekanem Oddziału Nauk Fizycznych i Matematycznych, a także prefektem uczelnianego seminarium nauczycielskiego²⁸. Jako zamiłowany kolekcjoner, posiadający dużą bibliotekę i bogate zbiory, prowadząc własną pracę badawczą sporządzał Poliński wiele notatek oraz gromadził materiały źródłowe dotyczące między innymi szkół i Uniwersytetu Wileńskiego. Wśród tych dokumentów zachowały się słynne „Teki”, o treści encyklopedyczno-bibliograficznej. Są to notatki biograficzne, przygotowane przez Polińskiego i zachowane w wymiarze najobszerniejszym spośród pozostawionych materiałów. Poliński gromadził takie dane na kartkach, układanych chronologicznie. Niekiedy dołączał do tych not tzw. listy stanu służby, czyli formularze osobowe, odzwierciedlające przebieg wykształcenia nauczycieli i profesorów Uniwersytetu, oraz zatrudnienie i sprawowane funkcje. Zdarzało się, że dołączał do notatek różne dokumenty oraz informacje, które napotkał w trakcie poszukiwań, np. nekrolog czy wykaz publikacji danej osoby. Stąd wiadomości biograficzne zgromadzone przez niego mogą być niekiedy skąpe, a niekiedy bardzo obszerne²⁹. W katalogu Biblioteki zbiory te zapisane są pod sygnaturami:

DC – 176, „Teki Polińskiego”. Notaty do biografii profesorów, uczniów i urzędników Uniwersytetu Wileńskiego (M–Z);

²⁶ *Ibid.*, l. 13.

²⁷ *Przewodnik po zbiorach rękopisów w Wilnie*, oprac. Maria Kocójowa, Kraków: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne; Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, 1993, p. 34.

²⁸ Kalina Bartnicka, Człowiek uniwersytetu: Michał Pełka-Poliński (1783–1848). Kariera akademicka ubogiego szlachcica na Uniwersytecie Wileńskim, in: *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 2002, t. 41, p. 75–91.

²⁹ Wiesław Mincer, Spuścizna rękopiśmienna Michała Pełki-Polińskiego, in: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne*, z. 13: *Nauka o Książce III*, 1965, p. 43–52.

DC – 177, Notaty biograficzne różne A–J;

DC – 178, Notaty biograficzne różne K–P;

DC – 179, Notaty biograficzne różne R–Z.

Analiza zgromadzonych w tym zespole dokumentów pozwala na uzupełnienie danych biograficznych, dotyczących nauczycieli szkół średnich oraz profesorów Uniwersytetu Wileńskiego, uczących w czasach Komisji Edukacji Narodowej. Dla przykładu, znajdujący się we wspomnianym wyżej *Słowniku biograficznym* biogram nauczyciela – metra języka niemieckiego w szkole podwydziałowej wileńskiej w latach 1789–1794, Albrechta, może być uzupełniony o kilka jeszcze informacji³⁰. Z zachowanych w „Tekach Polińskiego” danych wynika, że wspomniany Albrecht miał na imię Piotr, był metrem języka niemieckiego od 1 października 1787 roku, a wcześniej gubernierem Jana Chodźki³¹. W 1797 roku przeniesiony został do Uniwersytetu Wileńskiego, gdzie uczył do 1804 roku. Pochodził z Warmii i dobrze mówił po polsku³². O doktorze filozofii Janie Kantym Krusińskim³³, profesorze nauki moralnej w szkole wojewódzkiej w Poznaniu, a później profesorze matematyki w Szkole Głównej Koronnej zachowała się notatka, że zakończy on w roku szkolnym 1788/89 dwuletni kurs algebry, wykładając ten przedmiot na podstawie dzieła Śniadeckiego³⁴.

Znajdująca się w „Tekach Polińskiego” wzmianka o Michale Dymidowiczu pozwala również na uzupełnienie biogramu tego nauczyciela. M. Dymidowicz, wykształcony w Akademii Wileńskiej, gdzie uzyskał także doktorat, pojechał wraz z grupą ks. Hieronima Stroynowskiego do Krakowa, gdzie w latach 1784–1787 był profesorem fizyki w Szkołach Przygłównych w Krakowie, następnie w szkole wydziałowej w Winnicy w latach 1787–1789 i ponownie do 1794 roku w Krakowie³⁵. Z danych zgromadzonych przez Polińskiego wynika, że M. Dymidowicz zmarł 9 lutego 1822 roku w Krakowie. Ponadto wiadomo, że w latach 1810–1811 był on profesorem matematyki elementarnej, mechaniki i hydrauliki w Uniwersytecie

30 Irena Szybiak, Albrecht [brak imienia], metr, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 76.

31 Jan Borejko Chodźko (1777–1851), pisarz, działacz społeczny i oświatowy. Pierwsze nauki pobierał w domu, od roku 1788 w Szkole Wydziałowej w Wilnie. Po ukończeniu nauki oddawał się gospodarowaniu na roli w Krzywiczach i Parafianowie, nie zaniehbując jednak spraw publicznych. Był założycielem i wielkim mistrzem łóz wolnomularskich w Mińsku i w Wilnie, należał do Towarzystwa Szubrawców. Za udział w powstaniu listopadowym był zesłany na Ural. Autor utworów dramatycznych. Tadeusz Turkowski, Chodźko Jan Borejko (1777–1851), in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 384–385.

32 „Teki Polińskiego”. Notaty do biografii profesorów, uczniów, urzędników Uniwersytetu Wileńskiego A–G, VUB RS, f. 2, Nr. DC 175, l. 16.

33 Jan Ryś, Krusiński Jan Kanty (?–1794), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 339.

34 „Teki Polińskiego”. Notaty do biografii profesorów, uczniów i urzędników Uniwersytetu Wileńskiego (M–Z), VUB RS, f. 2, Nr. DC 176, l. 417.

35 Ryszard Ślęczka, Dymidowicz Michał (1757–?), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 182–183.

Krakowskim, a także wizytatorem szkół na prowincji, a pod koniec życia kasjerem Uniwersytetu³⁶.

W „Tekach Polińskiego” zachowały się również informacje o postępowaniu prawnym po śmierci nauczycieli. Interesująca informacja, znajdująca się w „Tekach Polińskiego”, dotyczy Sebastiana Błaszczkiewicza, który studiował w Szkole Głównej Koronnej w latach 1785–1786 jako kandydat stanu akademickiego. W latach 1786–1788 był zatrudniony w charakterze profesora prawa w szkole podwydziałowej w Sandomierzu³⁷. Podjął następnie studia medyczne w latach 1789–1793 w Szkole Głównej Koronnej, po czym na własny koszt wyjechał do Akademii Wroclawskiej, Berlińskiej, Wirtemberskiej, Lipskiej, Getyngskiej i Erfurtskiej. W tej ostatniej otrzymał stopień doktora medycyny i chirurgii 30 marca 1799 roku. Udał się następnie do Akademii Praskiej i Wiedeńskiej, skąd w 1805 roku wyjechał do Wilna, i tam został adiunktem Kliniki Medycznej Uniwersytetu Wileńskiego³⁸. Zachowany w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego dokument jest wypisem z protokołu Sesji Rządu Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego z dnia 9 stycznia 1814 roku, dotyczącym zagospodarowania rzeczy pozostałych po zmarłym adiunkcie Błaszczkiewiczu, takich jak gotówka, ubrania, książki i dokumenty. W wypisie zawarto także kwestię uregulowania długów, jakie miał zmarły wobec znanego wileńskiego aptekarza Jerzego Teofila Gutta oraz służącego [?] Wróblewskiego³⁹.

W omawianym zespole źródeł znajduje się także notatka, dotycząca próby uregulowania spraw finansowych po zmarłym w 1810 roku nauczycielu matematyki i byłym dyrektorze Liceum Wołyńskiego, Józefie Czechu⁴⁰. Poliński przytoczył w notatce słowa listu nauczyciela Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu, Antoniego Strzeleckiego, skierowanego do kuratora 13 lipca 1818 roku. Prosił on kuratora o spowodowanie, aby synowie zmarłego nauczyciela Józefa Czecha, pobierali pensję, „której nie brali i nie biorą”, mimo iż z matką wyjechali po śmierci J. Czecha do Krakowa. Wynika z tej notatki, że wdowa po zmarłym nauczycielu Józefie Czechu wzięła pensję po mężu tylko za jeden rok, za okres do 24 listopada 1811 roku. Tymczasem, zgodnie z umową Uniwersytetu Krakowskiego z J. Czechem, od chwili jego wyjazdu z Krakowa przysługiwała mu przez 12 i pół roku cała wysłużona pensja, z zachowaniem rangi i przywilejów profesora Uniwersytetu⁴¹.

36 „Teki Polińskiego”. Notaty do biografii profesorów, uczniów i urzędników Uniwersytetu Wileńskiego M–Z, VUB RS, f. 2, Nr. DC 177^b, l. 331.

37 Marzena Pękowska, Błaszczkiewicz Sebastian (1761–1814), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 101.

38 Opisy służbowe z r. 1809, VUB RS, f. 2, Nr. KC 129, p. 72–75.

39 „Teki Polińskiego”. Notaty biograficzne różne A–I, VUB RS, f. 2, Nr. DC 177, l. 66–67.

40 Alicja Puszkas, Jan Ryś, Czech Józef (1762–1810), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 154.

41 „Teki Polińskiego”. Notaty do biografii profesorów, uczniów i urzędników Uniwersytetu Wileńskiego M–Z, VUB RS, f. 2, Nr. DZ 176, l. 234v.

Zgromadzone w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego dokumenty, zawierające dane osobowe nauczycieli uczących w szkołach średnich I Rzeczypospolitej w czasach funkcjonowania Komisji Edukacji Narodowej, z pewnością zainteresują badaczy dziejów szkolnictwa na tych terenach zarówno w epoce Komisji Edukacji Narodowej, jak i w okresie późniejszym. Duże znaczenie w badaniach nad tą grupą zawodową ma wiedza na temat wykształcenia nauczycieli, ich stażu pracy, przebiegu zatrudnienia oraz uzyskiwanych ocen pracy. Działalność nauczycieli w środowisku lokalnym oraz fakt pozostawienia ich po trzecim rozbiórze w placówkach, gdzie byli wcześniej zatrudnieni, pozwala pozytywnie ocenić ich przygotowanie do zawodu. Nie bez znaczenia jest też rola, jaką wspomniani nauczyciele odegrali w pierwszych latach niewoli narodowej, dając zarówno młodszym nauczycielom, jak też uczniom słabe, ale w miarę trwałe poczucie bycia u siebie.

Literatura

- Bartnicka Kalina, Człowiek uniwersytetu: Michał Pelka-Poliński (1783–1848). Kariera akademicka uboższego szlachcica na Uniwersytecie Wileńskim, in: *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 2002, t. 41, p. 75–91.
- Dębowska Maria, *Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia*, Lublin: Wydawnictwo Episteme, 2014.
- Kamińska Janina, *Universitas Vilniensis 1793–1803. Od Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
- Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Lipski Jacek, Archiwum Kuratorii Wileńskiej x. Ad. Czartoryskiego, *Materiały do Dziejów Szkolnictwa Polskiego*, seria 3, nr 2, Kraków: Nakładem M. Arcta w Warszawie, 1926.
- Lukšienė Meilė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius: Mokslo, 1985.
- Lukšienė Meilė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmoje pusėje*, Kaunas: Šviesa, 1970.
- Massalski Adam, Świnecki Michał (1758–?), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Mincer Wiesław, Spuścizna rękopiśmienna Michała Pelki-Polińskiego, in: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne*, z. 13, *Nauka o Książce III*, 1965.
- Mrozowska Kamilla, Uniwersytet Wileński i jego szkoły w latach 1795–1803, in: *Studia z dziejów Uniwersytetu Wileńskiego 1579–1979, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DLIV*, seria: *Prace Historyczne*, z. 64, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1979.
- Pękowska Marzena, Błaszczkiewicz Sebastian (1761–1814), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Przewodnik po zbiorach rękopisów w Wilnie*, oprac. Maria Kocójowa, Kraków: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, 1993.

- Puszka Alicja, Ryś Jan, Czech Józef (1762–1810), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Ryś Jan, Krusiński Jan Kanty (?–1794), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Szybiak Irena, Albrecht [brak imienia], metryk, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, A. Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Szybiak Irena, Feder [Freder, Ferder, Fedor] Jan, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Szybiak Irena, Łapinkiewicz Jan, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Szybiak Irena, Życki Tomasz (1763 – po 1817), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Ślęczka Ryszard, *Dymidowicz Michał (1757–?)*, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Turkowski Tadeusz, Chodźko Jan Borejko (1777–1851), in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937.
- Wąłasek Stefania, Kochański Marcin, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Wnęk Jan, Porębiński Sebastian (? – po 1805), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Zasztowt Leszek, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 1997.

EWA KULA – doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, pracuje w Zakładzie Badań nad Edukacją. Interesuje się historią szkolnictwa średniego i wyższego XVIII–XX wieku na ziemiach polskich i w Rosji.

E-mail: ewa.kula@ujk.edu.pl

ORCID: 0000-0002-9529-2143

ŠALTINIAI TAUTINĖS EDUKACINĖS KOMISIJOS MOKYTOJŲ BENDRUOMENEI TIRTI VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS RANKRAŠČIŲ FONDUOSE

EWA KULA

Kelcų Jano Kochanowskio universitetas

1803–1832 m. laikotarpiu veikusi Vilniaus švietimo apygarda apėmė 8 gubernijas: Vilniaus, Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliavo, Podolės, Voluinės ir Kijevo, t. y. beveik visą buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją ir dalį Lenkijos Karalystei priklausiusių pietrytinių vaivadijų. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi Vilniaus švietimo apygardos dokumentai yra viena iš svarbiausių šaltinių bazių šios institucijos moksliniams tyrimams atlikti. Tai Rankraščių skyriaus fondo Nr. 2 dokumentai, apimantys vadinamąjį kunigaikščių Čartoriskių depozitą (Senasis Vilniaus universitetas. Vilniaus švietimo apygardos globėjo kanceliarija, F2 DC) bei Adomo Čartoriskio kuratoriumo šaltinius (F2 KC). Švietimo institucijų veiklą Vilniaus švietimo apygardos teritorijose liudijančios dokumentų visumos analizė atveria unikalias galimybes nustatyti Tautinės edukacinės komisijos mokyklose savo veiklą pradėjusių mokytojų, kurie ir po 1803 m. liko dirbti švietimo srityje, karjeras. Mokytojų profesinės grupės veiklai tirti svarbiausios yra trys dokumentų grupės. Daugiausia biografinių duomenų teikia vadinamieji „tarnybiniai lapai“, atspindintys mokytojų darbo vietas ir užimamas pareigas. Kiek mažiau informatyvūs yra Vilniaus švietimo apygardos mokyklų vizitacijų protokolai. Trečią šaltinių grupę sudaro kunigaikščių Čartoriskių depozite saugomi vadinamieji „Polinskio dokumentai“ (*Teka Polińskiego*), kuriuose taip pat galima rasti informacijos apie pedagogus ir jų veiklą. Visi šie šaltiniai papildo duomenis apie Vilniaus švietimo apygardos mokytojus nauja biografinio pobūdžio informacija, tokia kaip gimimo ir mirties datos, išsilavinimas, kilmė, šeiminė padėtis, darbo vieta, pedagoginės karjeros trukmė ir pan.

Mokytojų kaip profesinės grupės tyrimams taip pat unikalios reikšmės turi dokumentai, teikiantys informacijos apie mokytojų išsilavinimą, jų darbo stažą, darbinis santykius bei konkretaus mokytojo veiklos įvertinimą, kurį pateikdavo mokyklos vadovybė. Faktas, kad didžioji dalis įvairiose vietovėse XVIII a. paskutiniaisiais metais dirbusių mokytojų po Abiejų Tautų Respublikos sunaikinimo išsaugojo savo ankstesniausias darbo vietas, leidžia daryti prielaidą apie šių pedagogų kvalifikaciją ir kompetenciją. Šaltiniai taip pat leidžia giliau pažinti, kokį vaidmenį mokytojų bendrija atliko Rusijos okupuotose Abiejų Tautų Respublikos teritorijose pirmaisiais nelaisvės metais, ugdydama mokinius bei rodydama pavyzdį jaunesniesiems kolegoms.

Reikšminiai žodžiai: Tautinė edukacinė komisija, Vilniaus švietimo apygarda, mokytojai, rankraštiniai šaltiniai.